

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

IV. ULUSLARARASI ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİK SEMPOZYUMU

(18-20 EKİM 2018 ANKARA)

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler:

Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU

Dr. Ayşe ÇAMKARA ERGİNER

2.CİLT

ANKARA- 2018

ALEVİ – BEKTAŞI GELENEĞİNDE YEMEK DUALARI

Pray Before A Meal In Alevi Bektashi Tradition

Mustafa KIRANATLIOĞLU*

Öz

Sofra - ocak - yemek kavramları, tüm Anadolu kültüründe olduğu gibi, Alevi - Bektaşî toplulukları arasında da kutsallaştırılmış ve halkın yaşantısında özel bir yer almıştır. Ocak, sadece yemek pişirilen yer değildir. Ocak, soyun sembolüdür ve kutsaldır. Ocak aynı zamanda bir olgunlaşma, eğitime yeridir. Yemek nasıl ateş yakılan bir ocakta pişerse, ham insan da bir ocakta pişer, olgunlaşır. Alevi kültüründe sofranın büyük bir önemi vardır. Sofra sadece bedenin beslenmesini sağlamaz ruhun beslenmesini ve olgunlaşmasını da sağlar. Hal böyle olunca sofranın kendine has bir adabı vardır. Bu adaba dikkat edilince sıradan bir iş ibadete dönüşür, kişinin olgunlaşmasına vesile olur. Cömertlik ve misafire ikram Aleviliğin esaslarındandır. Misafire ikram bakımından da sofraya vazgeçilmez bir unsurdur. Misafir ya da dede gibi dini önderler yoksa dua edilme zorunluluğu yoktur. Var ise, mutlak dua edilir. İlk lokmayı dede ya da baba alır. Sonra yemek başlar. Sofrada yemeğe başlarken sofranın üzerine el konur ve sonra dua edilir. Yemeğin sonunda da dua edilebilir. Bu dualar bir yandan alevi inancını ve kültürünü özetlerken diğer yandan Alevilerin dilek ve temennilerini dile getirir. Dualarda hem verilen nimetlere şükredilir, hem din büyükleri yad edilir hem de sofraya sahibinin ve misafirlerin iyiliği istenir. Çalışmamızda alevi yemek kültürüyle ilgili kısa bir bilgilendirmeden sonra dualardaki ifadelerden hareketle Alevilerin hayat anlayışını ortaya koyacağız.

Anahtar Kelimeler: Alevi, Bektaşî, ocak, sofraya, yemek, dua

Abstract

The table - cooker - food concepts have been sanctified among the Alevii – Bektashi communities as well as in all Anatolian culture and have taken a special place in the life of the people. The stove is not only cooking place. Stove is the symbol of the ancestry and it is sacred. Stove is also a maturation and training place. Like a cook is cooked in a fireplace, also raw human is cooked in a stove. There is a great importance of table in Alevii culture. The table not only allows feeding of body, but also allows nourishing and maturing of the soul. Therefore table has its own morals. When this morals is noticed, an ordinary practice becomes worship, and it conduce to maturing of the person. Generosity and hospitality is the basis from Aleviism. The table is an indispensable element in terms of hospitality. There is no obligation to pray unless there are religious leaders like dedes or guests. If there is, praying is necessarily obligation. The first bite is taken from dede or father, than meal starts. When the meal is starting, hands are laid on the table and then prayed. Also you can pray at the end of the meal. On the one hand these prayers summarize Alevii's beliefs and cultures, and on the other hand Alevii's wishes and requests. As well as people give thanks to God, remember religious leaders and goodness of the table owner and guests is desired in these prays. After briefly informing about the meal culture of Aleviis in our work, we will reveal the life concept of Aleviis from the expressions in the prayers.

Keywords: Alevi, Bektashi, cooking (association), table, meal, prayer

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye, mustafakiranatli@gmail.com

1. Giriş

İnsanın temel ihtiyaçlarından birisi de yeme-içmedir. Yani bir insanın yemeden içmeden yaşaması mümkün değildir. Bu meselenin biyolojik yönüdür. Ne yeneceği ve nasıl yeneceği ise konunun sosyolojik yönünü oluşturur. Yani yemek ihtiyacı bedenle, yemek kültürü toplumla ilgilidir. Doğumdan itibaren insanın nasıl beslendiği, hangi yiyecekleri tükettiği, gıda tüketiminde hangi mekânları tercih ettiği toplumsallaşma süreci ile biçimlenmekte; hangi yiyecekleri nerede ve kimlerle tüketmesi gerektiği toplumsal olarak inşa edilmektedir.(Beardsworth & Keil, 2011: s. 90) Bireyin sahip olduğu kimlikler, yedikleri ile ilintili olup, yediklerimiz “bizi biz yapan” yani kimliğimizi biçimlendiren öğeler arasında görülebilmektedir. Dolayısıyla yediklerimiz mensubu olduğumuz sınıfın kültürü, yaşam tarzı ve dini kimliğiyle doğrudan ilişkilidir.(Akarçay, 2016: s. 120)

Toplum hayatını düzenleyen etmelerden birisi de dindir. Din hem doğrudan bireyi etkileyerek hem de toplum vasıtasıyla ona etki ederek insan hayatını şekillendirir. Yemek kültüründe de dinin belirleyiciliği açıkça görülür. Birçok kültürde yemek ile ideolojik ve kozmolojik inançlar arasında yakın ve kapsamlı bir ilişki vardır.(Goody, t.y.: s. 158) İnsanlar ne yiyeceklerine, ne zaman ve nasıl yiyeceklerine karar verirken dinden etkilenir. (Tabi bu etkilenme kişinin dindarlık düzeyine göre değişir.)

Öte yandan, iradesi olmaksızın, kendini dünyada bulan insan çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalır. Gücünün sınırlı, ihtiyaçlarının sınırsız olduğunu fark eden insan aciz olduğunu hisseder. Yüce bir varlığa sığınarak acziyetin verdiği sıkıntıdan kurtulmaya çalışır. Sürekli acıkan ve yiyecek bulmakta zorluk çeken insan Yüce Yaratıcı’ya yalvarır. Yiyecek bulamadığında ondan ister, bulduğunda ona teşekkür eder. İşte böylece yemek duası tanrıya inanan kişiler için evrensel bir olgu iken bu duanın şekli inancın içeriği ile doğrudan ilgilidir. İnancınıza uygun dua edersiniz, ya da tersinden söylersek, duanız neye inandığınızı anlatır. Din, besinleri kültürel bir şekilde kodlayarak kutsallık atfetmekte ve besinlere yüklediği bu anlamlar sayesinde bireylerin yemek kültürlerini biçimlendirerek kendi inanç sistemini kurmaktadır. Ayrıca besinlere yüklediği dini anlamlarla bireylerin yemek tercihlerini onların inanç sistemlerinin bir parçası haline getirmektedir.(Gürhan, 2017) Dinin beslenme üzerindeki belirleyici etkisini özellikle bazı hayvanların etinin farklı dinlerin mensupları için haram ve helal kılınmasında görmemiz mümkündür. Domuz

eti yemek, Hıristiyanlar arasında dayanışma unsuru iken Müslüman ve Yahudi toplumu için ayrıştırıcı bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte domuz etini reddetme ise Müslümanlarla Yahudileri -en azından teori- de- birbirine yaklaştıran bir unsurdur. Dolayısıyla dinin beslenme üzerindeki müdahalesi, bireylerin “biz” ve “öteki” ayrımındaki kimlik konumlandırmalarını etkilemektedir. Benzer şekilde Goody’ e göre de mutfağın tanımlanışı bir düzeyde insanın kendini ötekilere göre “konumlandırışını” içermektedir. (Goody, t.y.: s. 10) Nazife Gürhan dinin beslenme üzerindeki etkilerini şu şekilde özetler:

- Besinleri yenir-helal/yenmez-haram şeklinde ikili bir sınıflandırmaya tabi tutarak yemeği dini kimlik oluşumunda bir araç konumuna getirmesi,
- Doğrudan beslenme düzenindeki değişiklik ile ilgili ritüeller oluşturarak beden üzerinde iktidarını tesis etmesi,
- Kurban, sadaka gibi direkt besinler üzerinden dini ritüeller oluşturması,
- Besinlere kutsallık atfederek dini sembol durumuna getirmesi,
- Yemek yeme kuralları da denilen sofrada adabını şekillendirmesi,
- Üretim süreçleri ve ekonomi piyasasını şekillendirmesi.

Buradan hareketle dinin iktidarını yemek aracılığıyla kurduğunu ve yemeklere dini semboller atfettiğini söyler.(Gürhan, 2017)

2. Alevi - Bektaşilerde Yemek ve Sofra Kültürü

Türkler tarih boyunca çeşitli dinlere inanmış olsalar da çoğunlukla 8.yüzyıla kadar Gök tanrı dinine bu tarihten sonra da İslam’a inanmışlardır. Müslüman Türkler arasında da sünni ve alevi diye iki ana akım görülür.(Eren, t.y.) Aleviliğin İslam’dan önceki Türk inançlarını İslam’la birlikte sürdürmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Ethem Ruhi Fığlalı Aleviliği oluşturan unsurları şöyle ifade eder:

“Türklerin İslâm’a bakış ve onu algılayış, anlayış, yorumlayış ve yaşayışlarına dair ilk ve fevkalâde önemli ve anlamlı izlerin kümelendiği bu inanç ve kültür olgusunun özü ve mayası, İslâm ile karılmış ve İslâm tasavvufunun derunî ve manevî boyası ile boyanmış olmasına rağmen, Türklerin İslâm öncesi din ve kültürlerinden, yani Şâmânîlik ve onun özünü oluşturan “Gök Tanrı” kültü ile birlikte Budizm, Maniheizm gibi Orta Asya ve Mâverâünne-

hir coğrafyalarına ait dinlerin ve kültürlerin muhtelif unsurlarından oluşmuştur.”(Fırlı, t.y.)

İslam tarihindeki Ali figürü aleviler için bir sembol olmuş, ehli beyt kavramıyla birlikte alevi inancına bayraklık etmiştir. Alevilerin yemek dualarında bu inancın ifadelerine rastlanır.

Sofra ve ocak kavramları aleviler için çok önemlidir, bu kavramlar etrafında bir inanç, anlayış, gelenek ve yaşayış şekillenmiştir.

Alevilerde ocak, sadece yemek pişirilen yer değildir. Ocak, soyu temsil eder, bu sebeple kutsal sayılır ve söndürülmemesi gerekir. Eğer sönerse o eve uğursuzluk geleceğine inanılır. “Ocağın sönsün.” Şeklinde bir beddua vardır ki bu “soyun kesilsin, neslin tükensin, aileden kimse kalmasın.” Anlamlarına gelir.

Anadolu Alevilerinde aileler kendilerini bir ocağa ve ocaktan (soydan) gelen dede ve onun soyuna bağlarlar. Bir alevi bağlı olduğu ocakla anılır.

Ocak aynı zamanda bir olgunlaşma, eğitime yeridir. Yemek nasıl ateş yakılan bir ocakta pişerse, ham insanda bir ocakta pişer, olgunlaşır. Asker ocağı, baba ocağı, Pir ocağı v.b tabirlerde ocak kavramı insanın olgunlaştığı yeri anlatır.(“Alevi - Bektaşilerde Yemek ve Sofra Kültürü”, t.y.) Olgunlaşma için birtakım bilgileri öğrenmek yeterli değildir, onları benimsemek ve özümsemek gerekir. Tarikatler uyguladıkları ritüellerle bilgilerin tadılması ve yaşanması için fırsatlar sunar. Mark Soileau’ya göre Bektaşilik, içinde geliştiği kültürün değer verdiği bir unsur olan yemek yeme ve paylaşmayı bir ritüel sofraya haline getirmiştir ve bu ritüelle önemsenmesini ve hatırlanmasını istediği gerçekleri katılımcılara sunup onların bu gerçekleri yaşamalarını teşvik etmektedir. Tecrübe en sonunda bireyin içerisinde kazanıldığı için, gerçekleri bireylere iletecek bir mekanizma lazımdır. Bektaşi sofrasında bu mekanizma yemek ve içmektir. Araştırmacı Ankaradaki Gaziler Dergahında yapılan bir uygulamayı örnek olarak verir.(Soileau, t.y.)

Alevilikte “ocak” gibi “sofra”nın da özel bir anlamı ve adabı vardır. Alevi ve Bektaşilerde sofraya kadın-erkek birlikte oturur. Kalabalık sofraya sığmayacak kadar çok olursa çocuklar için ayrı bir sofraya hazırlanır. Misafir gelirse sofraya davet edilir ama kimse sofradan kalkmaz.

3. Alevi - Bektaşilerde Yemek Duası

Alevilerde “günlük sofrası”, “ibadet sofrası” ve “özel gün sofrası” gibi sofrası çeşitleri vardır. Günlük ev sofrasında evin reisinin yeri hiç değişmez; eğer misafir varsa reisin sağında oturur. Misafir ya da dede yoksa dua edilme zorunluluğu yoktur. Var ise, mutlak dua edilir. O zaman ev reisinin makamına dede ya da baba oturur. İlk lokmayı dede, baba alır. Sonra yemek başlar. Yemek babanın sofrası duasından sonra, “Aşk olsun” demesinden sonra başlar. Daha önce yemeğe el sürülmez. (“Alevi - Bektaşilerde Yemek ve Sofra Kültürü”, t.y.)

Sofrada yemeğe başlarken sofranın üzerine el konur ve sonra dua edilir. Sofraya el koyma şekli değişiklikler gösterir. Afyon Emirdağı’nda Aleviler her iki eli birden sofrası üzerine kor. Maraş bölgesi Alevileri ise her iki ellerinin başparmakları sofrası üzerine diğer parmaklar sofrası altına konacak şekilde kor. Bazı bölgelerde sadece sağ el konur. Dua bittikten sonra sağ elin başparmağı ile işaret parmağı birleştirilerek öpülür ve başa konur.

Sofrada yemeğe başlamadan önce dede sofrası duası okur. Alevi inancının temelinde Yaradana ve onun kullarına verdiği nimetlere sonsuz teşekkür ve minnet söz konusudur. Bu da Alevilerin dualarında açıkça görülmektedir. Dua;

“Bismişah!

Evvel Hak diyelim, Kadim Hak diyelim.

Geldi Ali sofrası ya Şah diyelim.

Ya Şah versin bize.

Demine Hü diyelim.”

Şeklinde kısa olabileceği gibi,

“Bismişah Bismisah Allah Allah!

Nimmet-i Celil, bereket-i Halil, sefaat-i Resul, inayet-i Ali, Himmet-i Veli ola.

Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin.

Hak-Muhammed-Ali bereketini vere.

Yiyip yedirenlere, pişirip getirenlere nur-i iman ve aşkı şevk ola.

Dertlere derman hastalara şifa ola.

Gittikleri yerde kan ve keder görmeye lokmalarınız kabul ola.

Üçlerin, beşlerin, yedilerin, on iki imamların, on dört masumu pakların, on yedi kemerbestlerin, kırkların, Rical ül gayp erenlerin ve Pir dergâhına yazıla.

Yiyene helal yedirene delil ola.

Hak saklaya, Hizir bekleye.

Gerçeğe Hüü.” (“Alevi - Bektaşilerde Yemek ve Sofra Kültürü”, t.y.)

Şeklinde daha uzun da olabilir.

Yemekten önce yapılan başka bir dua da şöyledir:

“Bismişah!

Er Hak kabul eyleye.

Hızır uğray.,

Biri bin ola.

Kazanan sağ ola.

Gadasına kalkan ola.

Belasına bekçi ola.

Arta eksilmeye.

Taşa dökülmeye.

Biz bir yedik.

Hak erenler binini vere.

Dil bizden, nefes Hünkârı Pir'den ola.

Gerçeğe Hû...Mümine Ya Ali” (“Alevilikte Sofra ve Lokma Duaları”, 2015)

Duanın şekli bölgelere göre farklılık gösterse de talepler genel olarak aynıdır. Yemek bitiminde ise dede ya da baba yine dua eder. Bu dua da;

“Bismişah!

Arka eksilmeye, taşa dökülmeye.

Biz bir yedik Cenab-ı Allah bin vere.

Hakkın divanına kaydola.

On iki imam defterine yazıla.”

Şeklinde kısa olabilir.

Yemek sonunda yapılan başka bir dua şu şekildedir;

“Bismişah...

Bu gitti, yenisi gele.

Hak erenleri bereketini vere.

Yeyip yedirenler, pişirip getirenler ağrı acı görmeye.

Gittiği yerler gam ve kasavet görmeye.

Hizmet sahipleri hizmetlerinden şefaata bula.

Lokma hakkına, evliya keremine, cömertler cemine, gerçek erenler demine Hû.

Mümine Ya Ali.” (“Alevilikte Sofra ve Lokma Duaları”, 2015)

Anadolu Alevilerinde ibadet amaçlı yapılan cem törenlerinin önemli bir kısmı *lokma* adı verilen yemeklere ayrılmıştır. Lokma bölgelere göre çeşitlilik gösterir. Genellikle bir kurban olacağı gibi içli köfte (Elbistan), kömbe (Sivas, Maraş, Malatya Çorum) gibi yiyeceklerde olabilir. Bunlarda kurban niyetine lokma olarak sunulur ve getirilen yiyecekler imece usulüyle hazırlanır. Hepsinin ortak adı lokmadır. (“Alevi - Bektaşilerde Yemek ve Sofra Kültürü”, t.y.) Lokmayla ilgili dualar da vardır:

“Bismişah...

Lokmalarınız kabul, muratlarınız hâsıl ola.

Yeyip yedirenler, pişirip getirenler ağrı, acı görmeye.

Dertlere derman, hastalara şifa ola.

Gittikleri yer gam ve keder görmeye.

Üçler, Beşler, Yediler, On İki İmamlar, Kırklar, Anadolu Erenleri ve Evliyaları daima gönlünüzde ola.

Yiyene helal, yedirene delil ola.

Hak saklaya, Hızır bekleye.

Gerçeğe Hû... Mümine Ya Ali.” (“Alevilikte Sofra ve Lokma Duaları”, 2015)

Başka bir lokma duası şöyledir:

“Bismişah...

Hak, Muhammet, Ali...

Lokmalarınız kabul ola.

Muratlarınız hâsıl ola.

Yardımcınız Hızır ola.

Bir lokmanız bin belaya karşı gele.

Hak dergâhına yazılmış ola.

Lokma sahipleri niyetlerine vasıl ola.

Dil Bizden nefes Hünkârı Pir’den ola.

Gerçeğe Hû...

Mümine Ya Ali.” (“Alevilikte Sofra ve Lokma Duaları”, 2015)

Diğer bir dua şu şekildedir:

“Bismişah...

Hak, Muhammet, Ali...

Lokmalar kabul ola.

Muratlar hâsıl ola.

Hak, Muhammet, Ali kabul eyleye.

İmam Hasan, Şah Hüseyin, Hünkâr Hacı Bektaş Veli defterine kayıt ola.

Nur’u Nebi Kerem-i Ali, Pirimiz Hünkâr Hacı Bektaş Veli.

Gerçek erenlerin demine Hû...

Mümine Ya Ali...” (“Alevilikte Sofra ve Lokma Duaları”, 2015)

4. Sonuç

Alevilikte ocak, sofraya ve lokma kavramlarının özel bir anlamı ve önemi vardır. Bunlar sadece beden beslenmesini anlatmaz aynı zamanda ruhunda gelişimini anlatır. Sofra adabından birisi de dua etmektir. Yapılan dualar incelendiğinde şu hususlar göze çarpar:

1. Dualar “Bismişah” diye başlar. “Bismillah” değil de Bismişah denmesinin sebebi Allah’ın Şah’ta tecelli ettiği inancıdır.

2. Dua ederken kullanılan dil Türkçedir, Arapça ifadeler yok denilecek kadar azdır.

3. “Evvel Hak diyelim, Kadim Hak diyelim”, “Er Hak kabul eyleye”, “Hak saklaya, Hızır bekleye.” İfadelerinde olduğu gibi Hak’a sığınılır.

4. “Hak-Muhammed-Ali bereketini vere” ifadesinde Aleviliğin Allah-Muhammed-Ali üçlemesi görülür.

5. “Üçlerin, beşlerin, yedilerin, on iki imamların, on dört masumu pakların, on yedi kemerbestlerin, kırkların, Rical ül gayp erenlerin ve Pir dergahına yazıla” ifadelerinde olduğu gibi Alevilerce sevilen, inanılan, yardımı umulan, her zaman hatırlanan şahıslar yemek sırasında da unutulmaz.

6. “Arka eksilmeye, taşa dökülmeye

Biz bir yedik Cenab-ı Allah bin vere” sözleriyle yeni yiyeceklerin gelmesi istenir.

7. “Yeyip yedirenler, pişirip getirenler ağrı, acı görmeye.

Dertlere derman, hastalara şifa ola.

Gittikleri yer gam ve keder görmeye.” İfadeleriyle yiyeceklerin vücuda faydalı olması temenni edilir.

Alevi ve Bektaşî yemek duaları hem inançlarını ifade eder, hem büyükleri hatırlatır, hem dilekleri dile getirir hem de birlik beraberliğin gelişimine katkıda bulunur. Bu sebeple çok önemli yere sahiptir.

Kaynaklar

- Akarçay, Erhan. (2016). *Beslencenin Sosyolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Demir, Adnan. (2017). “Alevi - Bektaşilerde Yemek ve Sofra Kültürü”. Erişim tarihi: 10 Eylül 2018. <http://www.turkish-cuisine.org/print.php?id=25&link=http://www.turkish-cuisine.org/food-and-social-life-2/food-culture-of-alevis-and-bektashis-25.html>
- Çelebi, Sultan. (2015). «Alevilikte Sofra ve Lokma Duaları”. Erişim tarihi: 10 Eylül 2018. <http://www.alevice.net/alevilikte-sofra-ve-lokma-dualari/>
- Beardsworth, Alan ve Teresa Keil. (2011). *Yemek ve Toplum Çalışmasına Bir Davet Yemek Sosyolojisi*. Çev. Abdülbaki Dede. Phoenix Yayınevi.
- Eren, Selim. (2005). “Türklerin Farklı Din Anlayışına Sahip Olmalarının Tarihsel Ve Sosyolojik Arkapları”. I.Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu, Isparta.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. (2005). “Alevilik Hakkında Bazı Düşünceler”. *I.Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu*, Isparta.
- Goody, Jack. (2015). *Yemek, Mutfak, Sınıf* - BKM Kitap. Erişim tarihi 13 Eylül 2018. <https://www.bkmkitap.com/yemek-mutfak-sinif>
- Gürhan, Nazife. (2017). “Yemek ve Din: Yemeğin Dini Simgesel Anlamları Üzerine Bir İnceleme”. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1204-1223.
- Soileau, Mark. (2005). “Lokma Almak, Dem Görmek: Bektaşi Sofrasında Sindirim”. *I.Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu*, Isparta.